

TÜRKİYE TÜRKÇESİNDE İSİM TAMLAMASINI OLUŞTURAN ÖGELERİN SÖZ DİZİMSEL VE ANLAMSAL ÖZELLİKLERİ

Celal DEMİR*

ÖZET

Türkiye Türkçesindeki isim tamlamalarıyla ilgili geleneksel yaklaşımların gözden geçirilmesi gerekir. Çünkü “isim tamlaması” olarak değerlendirdiğimiz bazı yapılarla kitaplarda verilen bilgiler uyumsuzdur. Bu konudaki tespitlerimizi iki madde hâlinde özetleyebiliriz:

1. İsim tamlamalarında birinci öge daima “tamlayan”; ikinci öge de daima “tamlanan” değildir.

2. İyelik eki almış bir isim ögesiyle ilgi hâlindeki başka bir isim ögesinin oluşturduğu kelime gruplarının hepsi de iyelik bildirmemektedir. Bu kelime grupları içinde özellik ve benzerlik bildiren yapılar da bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: isim tamlaması, tamlayan, tamlanan.

THE SEMANTIC AND SYNTACTICAL CHARACTERISTICS OF THE ELEMENTS CONSTITUTING NOUN CLOSES IN TURKEY’S TURKISH

ABSTRACT

The traditional approaches to the noun closes in the Turkey’s Turkish must be revised. Because there is no corespondance between the structures named as ‘noun clauses’ and the informations stated in the textbooks. There are two main findings as a result of the search:

1. The first element in the noun closes is not always ‘complimentary’ and the second is not always ‘complimented’.

2. Not all the word groups that are made up of the nouns with the possessives declare possessive relations. In such word groups, there are also some structures declaring similarities and characteristics.

Key Words: noun close, complimentary, complimented.

GİRİŞ

Türkiye Türkçesinin grameri ile ilgili çalışmalar henüz tamamlanmamıştır. “İsim tamlaması” ile ilgili eksiklikleri de bu sorunun bir parçası olarak değerlendiriyoruz.

Tanzimat ve II. Meşrutiyet dönemlerinde yazılan Türkçe dil bilgisi kitaplarında “izâfet” ve “*terkîb-i izâft*”¹ terimleriyle karşılanan isim tamlaması, Cumhuriyet döneminde yazılan dil bilgisi kitaplarında daha çok “*isim tamlaması*” veya “*ad tamlaması*”² terimiyle karşılanmıştır. Bazı kitaplarda yalnızca “*tamlama*”³, bazılarında “*takım*”⁴, bazılarında ise bu kelime grubu için

* Yrd. Doç. Dr. Afyon Kocatepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi (cdemir@aku.edu.tr)

¹İstihlaların / terimlerin Türkçeleştirilmesi konusu, Tanzimat’tan sonra ‘Türkçenin Sadeleştirilmesi’ çalışmaları içinde çok tartışılan konulardan biri olmuştur. (Daha geniş bilgi için şu eserlere bakılabilir: Ağâh Sırrı Levend, *Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri*, TDK Yayınları, Ankara 1972 ve Hamza Zülfikar, *Terim Sorunları ve Terim Yapma Yolları*, TDK Yayınları, Ankara 1991).

² Ergin, 1998:381, Karaörs, 1993:10, Karahan, 1995:13, Bilgegil, 1984:116, Zülfikar, 1995:781-789, Ağırçöl, 1989: 69, Kükey, 1975:14, Atabay, 1981:51, Hengirmen, 1995: 118, Hatiboğlu, 1972:12.

³ Mayzel, 1958:287-293.

⁴ Gencan, 2001:185, 331, Kahraman, 1996: 155, Ediskun, 1999: 114.

“*adtakımı*”⁵ terimi kullanılmıştır. Bazı kitaplarda da bu kelime gruplarına “*isimle tamlama*”⁶, “*isim terkihi*”⁷ veya “*iyelik ardılı*”⁸ denmiştir.

Bu isimlendirmeler, tamlamayı oluşturan ögelerin ‘*isim*’ görevinde kullanıldığı ve bu kelime gruplarının iyelik anlamı ifade ettiği görüşüne dayanmaktadır. Bu görüş, her durumda doğru olmamasına rağmen, başından beri çok fazla eleştirilmemiştir.

İsim tamlamasının tanımında da farklı yaklaşımlarla karşılaşırız. Bazı yazarlar, “*iki adın birbirine iyelik ilgisiyle bağlanması*”⁹, biçiminde tanımlayarak isim tamlamasının, bir varlığı veya kavramı iyelik sistemi içinde belirtme işlevi olduğunu vurgulamışlardır.

Bazı yazarlar ise “*bir adın anlamının başka bir ad tarafından tamamlanması*” veya “*bir adın anlamının başka bir ad tarafından belirli hâle getirilmesi*”¹⁰, biçimindeki açıklamalarla isim tamlamasının ad görevindeki iki ögeden oluşmasını en önemli özellik olarak ifade etmişlerdir.

Bazı yazarlar, bu tamlamayı, “*isim görevindeki iki unsurun oluşturduğu kelime grubu*”¹¹ biçiminde tarif ederek bu tamlamayı oluşturan ögelerin isim görevi yaptığına dikkat çekmişlerdir.

Bazı yazarlar, “*isimlerin oluşturduğu yargı bildirmeyen kelime grubu*”¹² biçiminde tarif ederek onun cümleden ayrılan en önemli özelliğine dikkat çekmişlerdir. Bazı yazarlar, bu tamlamanın yargısız bir kelime grubu olduğunu belirtmekle birlikte “*iki isim ögesinin iyelik ilgisiyle birbirine bağlanıp aitlik ve mülkiyet bildirme özelliği kazanmış olması*”¹³ nı ayrıca vurgulamışlardır.

Bazı yazarlar ise ad tamlamasının “*isimlerin veya zamirlerle isimlerin birbiri ile kurduğu anlam ilişkisi*”¹⁴ ni ifade eden bir kelime grubu olma özelliğini ön plana çıkarmışlardır.

İsim tamlamasında birinci ögenin ilgi hâlinde olması, ikinci ögenin de iyelik eki alması, bu kelime grubunun iki isim ögesinden oluştuğunu göstermektedir. Bu nedenle yapılan tanımlarda ilgi, mülkiyet, mensubiyet veya aitlik belirtme özelliklerine vurgu yapılması, doğru bir tespit olarak görülebilir. Ancak verilen örnekleri anlam bakımından gruplandırdığımızda bazılarının yapılan tanımlara ve açıklamalara uymadığını görüyoruz.

⁵ Banguoğlu, 1986: 301.

⁶ Onan, 1947:69, Sander, 1961:29.

⁷ Safa, 1942:20.

⁸ Adalı, 1979: 70.

⁹ “Bir isim unsurunun iyelik sistemi içinde başka bir isim unsuruyla kurduğu kelime grubudur.” (Karahana, 1997 :13),

“İyelik bağlantısı ile iki veya daha çok isimden oluşmuş tamlama.” (Korkmaz, 1992:90),

“İki isim arasında iyelik ilgisi kurmak amacıyla oluşturulan takıma isim takımı denir.” (Ediskun-Dürder, 1991:61),

“Bir isim, zamir veya kelime grubunun başka bir isim, zamir veya kelime grubuna iyelik eklerinden biriyle bağlanmasından oluşan kelime grubudur.” (Özçelik-Erten, 2000:219),

“Bir adın başka bir adla iyelik ilgisi içinde kurduğu takıma isim takımı denir.” (Kahraman, 1996:156).

¹⁰ “Bir adın anlamının tam olarak belirtilmesi için bir başka ad ya da adlardan yararlanılır. Bu amaçla oluşturulan ad öbeklerine ad tamlaması denir.” (Koç, 1996:429),

“Bir veya daha çok adın, bir başka adın anlamını tamamlamak üzere kurduğu birliktir.” (Hatiboğlu, 1972:11),

“Bir ismin anlamca daha iyi belirtilmesi için başka bir isim tarafından tamamlanmasıyla oluşan takıma isim tamlaması denir.” (Ağırçöl-Özkan, 1989: 69).

¹¹ “Bu grup, iki isim unsurunun meydana getirdiği kelime grubudur.” (Ergin, 1998:381),

“İki isim unsurunun meydana getirdiği kelime grubudur.” (Karaörs, 1993:10),

“... İki ya da daha çok addan kurulmuş tamlamalara ad tamlaması denir.” (Vardar, 1988:197).

¹² “Ad tamlaması denilen yapı, iki veya daha çok ad ya da ad soylu sözcükten en küçük yargısız öbeğidir.” (Ünal, 1995:77),

“Başka dillerde olduğu gibi, tamlama, Türkiye Türkçesinde de yargı taşımayan en küçük söz birliğidir.” (Atabay, 1981:14).

¹³ “İzâfet, mülkiyet bildiren bir belirtici öbeğidir.” (Deny, 1947:727),

“Kimin veya kim hâlindeki bir ada iyelik eki almış bir adın gelmesiyle ortaya çıkan kelime öbeğine adtakımı deriz.” (Banguoğlu, 2000:331),

“Manaca birbirine ait iki isim yan yana gelir de birinci isim ya genitif veya nominatif hâlinde bulunursa bir isim terkihi olur.” (Safa, 1942: 20).

¹⁴ “İzâfet, bir ismin başka bir isimle veyahut şahısları gösteren zamirlerle olan münasebetini ifade eden bir tamlamadır.” (İbrahim Nemci, 1933:186),

“...Bu durum adın başka bir kavramla ilişkisini, bağlantısını anlatır; kısaca, ilişki gösterir.” (Aksan, 2000:92),

“İki ad arasında çeşitli anlam ilgileri kurmak amacıyla oluşturulan bu takıma ad tamlaması denir.” (Demir, 2004:277).

Bu çalışmamızda isim tamlamasını oluşturan ögelerin işlevleri ve isimlendirilmesiyle ilgili sorunlar üzerinde durmak istiyoruz.

Belirlediğimiz sorunları iki başlık altında toplayabiliriz:

1. Adlandırma Sorunu

İsim tamlamasında ilgi hâlindeki ögenin önce, iyelik ekli ögenin ise sonra gelmesi gerektiği konusunda bir görüş farklılığı yoktur. Ancak bu kelime gruplarının anlamsal özellikleri üzerinde ayrıntılı bir çalışma yapılmadığı için tamlamayı oluşturan ögelerin isimlendirilmesi konusunda sorunlar vardır.

Dil bilgisi kitaplarının çoğunda önce gelen ve ilgi hâlinde bulunan ögeye “*tamlayan*”¹⁵ denmektedir.

Bir kaynakta “*tamlayan durumu*”¹⁶ sözü, bir kaynakta “*katılan*”¹⁷, bazı kaynaklarda da “*belirten*”¹⁸ terimi tercih edilmiştir.

Sonra gelen ve iyelik eki alan ögeye ise kaynakların çoğunda “*tamlanan*” denmektedir. Bazı kaynaklarda “*belirtilen*”¹⁹, bir kaynakta da “*katkılan*”²⁰ terimi tercih edilmiştir. Eski kaynaklarda ise “*tamlanan*” terimi yerine “*muzâfunileyh*”, “*tamlayan*” terimi yerine de “*muzâf*” sözcüğü kullanılmıştır.

Gerek eski kitaplarda gerekse yeni kitaplarda isim tamlamasını oluşturan bu ögelerin isimlendirilmesinde “*tamlamalarda yardımcı unsurun önce, esas unsurun sonra geldiği; önce gelen unsurun esas unsuru belirleyen ve tamamlayan yardımcı bir unsur olduğu*”²¹ görüşü etkili olmuştur. Nitekim “*tamlayan*” ve “*tamlanan*” ; “*belirten*” ve “*belirtilen*”, “*katılan*” ve “*katkılan*” , “*muzâfunileyh*” ve “*muzâf*” sözcüklerinin anlamları da bu görüşe uygun düşmektedir.

İsim tamlamalarında ilgi hâlinde bulunan birinci ögenin her zaman tamlayan (veya tamamlayıcı / mütemmim / muzâfunileyh), iyelik eki alan ikinci ögenin de her zaman tamlanan (veya belirtilen / muzâf / mütemmem) olduğunu söyleyemeyiz. İyelik ekli ögenin, yardımcı; ilgi hâlindeki ögenin de esas unsur konumunda bulunduğunu gösteren pek çok örnek vardır.

Genel değerlendirmelere uymayan veya bu ölçütlerin dışında kalan yapıları gruplar hâlinde vermek istiyorum.

a. Açıklamalı Tamlamalar

Bazı isim tamlamalarında iyelik ekli ikinci öge, ilgi hâlindeki birinci ögenin açıklayıcısı ve belirleyicisi olarak görev yapmaktadır. Bu tamlamalarda “*tamlayan*” öge, iyelik ekli ikinci ögedir, “*tamlanan*” öge ise ilgi hâlindeki birinci ögedir.

Bu gruba giren tamlamalar, bir ad ve o adın ne anlama geldiğini belirten ikinci bir adın birbirine bağlanmasından oluşmaktadır. İyelik ekli öge (tamlanan), ilgi hâlindeki öge (tamlayan)nin ne anlama geldiğini, gerçekte nasıl bir varlık olduğunu veya işlevinin ne olduğunu belirtme görevinde kullanılmaktadır. Bu tamlamalarda, iyelik eki almış olan öge, asıl öge değildir; ilgi hâlindeki birinci öge, asıl öge konumundadır: *Halep şehri, tüberküloz hastalığı, Karaman ili* gibi.

Bu yapıların ortaya çıkması şöyle olmaktadır: İlgi hâlindeki birinci ögede belirtilen varlığın gerçekte ne olduğu ve ne anlama geldiği biliniyor ise onun açıklayıcısı durumunda olan iyelik ekli ikinci öge kullanılmamakta, yalnızca ilgi hâlindeki öge kullanılmaktadır. İlgi hâlindeki ögede belirtilen varlık bilinmiyor ise veya sözü söyleyen kişinin böyle bir endişesi varsa, kişi bu tamlamada iyelik ekli ögeyi açıklayıcı bir öge olarak kullanmaktadır. Örneğin, “*Huzur romanını okudum.*” cümlesinde iyelik ekli olan “*roman*” sözcüğü, açıklayıcı bir öge olarak kullanılmıştır. Şayet

¹⁵ Necmettin Ahter, 1930:109; Mithat Sadullah, 1929:43; Özçelik-Erten, 2000:191.

¹⁶ Koç, 1990:113.

¹⁷ Banguoğlu, 1940: 332.

¹⁸ Ediskun, 1988:114; Bilgegil, 1984:116.

¹⁹ Ediskun, 1988: 114.

²⁰ Banguoğlu, 1940: 332.

²¹ Karahan, 1995: 13-17; Gencan, 1978: 88; Ergin, 1983:381-385.

“Huzur”un bir roman olduğu biliniyorsa bu cümle “Huzur’u okudum.” biçiminde söylenir. Şu hâlde “Huzur romanı” tamlamasındaki “roman” sözcüğünü, yani iyelik ekli ögeyi esas unsur olarak değil, açıklayıcı bir öge (belirten / tamlayan / mütemmim / muzâfunileyh) olarak değerlendirmemiz gerekir.

Kızılmak nehri biçiminde bir tamlama yaygın olarak kullanılmaz; çünkü birinci ögenin bünyesindeki “ırmak” sözcüğü açıklayıcı bir morfem olarak görev yapmaktadır. Fakat “Tuna nehri” tamlamasında “Tuna”nın bir nehir olduğunu belirten böyle bir morfem yoktur. Bu nedenle “nehir” sözcüğü, iyelik ekli olmasına rağmen, burada aitlik değil, özellik belirtme göreviyle kullanılmaktadır; yani tamlamada tamlayan görevindedir. Çünkü bu tamlamayı oluştururken “Tuna” sözcüğünün tek başına “nehir” anlamına gelmeyeceği düşünülmektedir. Bu düşünceyle “nehir” sözcüğü, “Tuna”nın ne olduğunu açıklayan yardımcı bir öge olarak kullanılmıştır. Aynı şekilde *Dikyamaç Sokağı*, *Karaman İli*, *Van İli*, *Van Gölü*, *Katrina Kasırgası* gibi özel adlarda; *migren hastalığı*, *yusuçuk kuşu*, *ayrık otu*, *mart ayı*, *iki bin yılı* gibi değişik adlarda da ikinci ögenin asıl öge değil, yardımcı öge olarak kullanıldığını görüyoruz. Bu örneklerdeki iyelik ekli öge, bilinenin aksine, tamlamanın esas ögesi değil, birinci ögede belirtilen varlığın gerçekte ne olduğunu açıklamak amacıyla kullanılmış yardımcı öge konumundadır. Bu bağlamda ilgi hâlindeki birinci ögeye “*tamlanan*”, iyelik eki almış olan ikinci ögeye ise “*tamlayan*” demek durumundayız.

Örnekler çoğaltılabilir: *ısrırgan otu*, *sedef hastalığı*, *Çiçekli köyü*, *Ambaryolu Caddesi*, *zambak çiçeği*, *Yalnızız romanı*, *Selâmsız kasabası*, *Ayşe arkadaşımız*, *halk tabakası*, *Tan gazetesi*, *Eskişehir ili*, *Gürün kasabası*, *kelaynak kuşu*, *Toros dağları*, *kirpik oku*, *kaş hançeri*, *iki bin yılı*, *su hazinesi*, *silâh gücü*, *Samsun sigarası*, *İslâm dini*, *Tasavvuf inancı*, *Romantizm akımı*, *Halep şehri*, *nisan ayı*, *şüphe kurdu*, *kıskançlık hissi*, *pönömoni hastalığı*, *Mehmet Ağa*, *Mahmut Paşa*, *Ahmet Efendi*, *hüzün ummanı*, *üzüntü deryası*, *sevinç şimşeği*, *üzengi kemiği*, *şeker hastalığı* gibi.

Unvan grupları da, iyelik ilgisi dışında, aynı düşünceyle oluşturulmuş kelime gruplarıdır: *Mustafa Kemal Paşa*, *Nasrettin Hoca*, *Mehmet Hoca*, *Nilüfer Hatun*, *Mutlu Bey / Mutlu Hanım*, *Nuri Çavuş*, *Ali Onbaşı*, *Sevim abla*, *Ayşe nine*, *Süleyman kardeş*, *Osman baba gibi*.

b. Ters Çevrilmiş Sıfat Tamlamaları

Bazı isim tamlamaları, bir özel isim veya tür ismi ile bir niteleme sıfatının iyelik sistemi içinde birbirine bağlanmasından oluşmaktadır. İlgi hâlindeki birinci öge, bir özel isim veya tür ismi olabilir. İyelik ekli ikinci öge ise bu isimle karşılanan varlığın özelliğini belirtmek amacıyla kullanılmaktadır.

Bu kelime gruplarında da özelliği belirtilen asıl öge (tamlanan), ilgi hâlinde bulunan ögedir. İyelik ekli öge; nitelik, özellik belirten yardımcı öge (tamlayan) konumundadır. Bu kelime grupları sıfat tamlamasının ters çevrilerek iyelik sistemine sokulmuş biçimi olarak görülebilir: *adamın iyisi* (*iyi adam*), *işin kolayı* (*kolay iş*) gibi. Bu grupları yapı bakımından isim, anlam bakımından sıfat tamlaması olarak değerlendirenler de vardır: “*Abdullah yaramazı*, *Rıza keratası*, *Fatma biçaresi gibi tamlamalara lâfızca isim tamlaması*, (*izâfet-i lâfziyye*) denir”²².

Bu yapıdaki kelime gruplarının hem konuşma dilinde hem de yazı dilinde belirtili ve belirtisiz biçimleriyle pek çok örneğini görmekteyiz:

Ekmeğin çıtırtı, *etin kızarmış*, *Ali çapkını*, *Hasan haydudu*, *hayvanın yırtıcısı*, *hikâyenin en korkuncu*, *insanın güzeli*, *Niyazi edepsizi*, *kapıcı aptalı*, *kayısının âlâsı*, *elmanın irisi*, *evlâdın hayırlısı*, *kazancın helâli*, *komşunun iyisi*, *sözün doğrusu*, *Necmi zamparası*, *Kerim aptalı*, *arkadaşın kötüsü*, *çiçeğin güzeli*, *adamın cahili*, *tarlanın taşlısı* gibi.

Bazı isim tamlamalarında iyelik ekli ikinci öge, bir niteleme sıfatı değil, belirsizlik sıfatı olabilmektedir. Bu kelime grupları da ters çevrilmiş ve belirsizlik ifade eden sıfat tamlaması olara değerlendirilebilir:

Adamın biri, *bu eşyaların hepsi*, *arkadaşların birçoğu*, *bunların tümü*, *gelenlerin birkaçı*, *çalışanların çoğu*, *arkadaşların hiçbiri* gibi.

²² Bilgegil, 1984:117-118.

İlgi hâlindeki birinci ögesi (tamlayanı) düşürülmüş bazı isim tamlamaları da bu grupta değerlendirilebilir: *biri / birisi, kimi / kimisi, hepsi / hepsi, hiçbiri / hiçbirisi* gibi.

c. Mensubiyet Bildiren Tamlamalar

İsim tamlamaları, ders kitaplarında *'bir varlığın başka bir varlığa ait, onunla ilgili, ona mensup veya onun bir parçası olduğunu belirten kelime grupları'* olarak tanımlanmaktadır. Birinci ve ikinci öge arasındaki anlam ilişkisine kısaca *"iyelik ilgisi"* denmektedir. Bu ilgede anlamın daima sondan başa doğru olduğu belirtilmekte ve iyelik ekli olan ikinci ögenin ilgi hâlinde bulunan birinci ögeye mensubiyet ifade ettiği kabul edilmektedir. *Kitabın sayfası, ayakkabı boyası, Afyon kaymağı, misafir odasının lambası* örneklerinde olduğu gibi. Bu durum, geleneksel olarak, iyelik gruplarının tipik özelliklerinden biri olarak görülmektedir. Oysa bu hâl bütün örnekler için geçerli değildir. Bazı isim tamlamalarında, söylenenin aksine, iyelik ekli olan ikinci ögenin ilgi hâlinde olan birinci ögeye değil, ilgi hâlindeki ögenin iyelik ekli olan ikinci ögeye mensup olduğu ifade edilmektedir.

*"İzâfette küçüğün büyüğe tâbi olması, mevâdd-ı ma'lûmeden olmakla dikkat olunmak lâzımdır. Meselâ kışlanın kiremidi ve parmağın turnağı ve geminin direği ve manavın elması denilir. Kiremidin kışlası ve turnağın parmağı ve direğin gemisi ve elmanın manavı denilmez. Lâkin isti'mâle muvâvık ama kıyâsa muhâlif ba'zı şeyler vardır. Meselâ bir kavmin pâdişâhı ve bir pâdişâhın kavmi ve hocanın talebesi ve talebenin hocası gibi"*²³. Ramiz Paşa'nın anlattığı bu tür tamlamalarda birinci öge, küçük bir varlığı, ikinci öge ise bu varlığın mensup olduğu daha geniş/büyük bir varlığı belirtmektedir. Örneğin *elmanın cinsi* tamlamasında *"cins"* kavramı, elmaya ait veya ona mensup değildir; tersine *"elma"* o cinse mensuptur. Bu tamlamalarda birinci ögenin ikinci ögeye mensubiyeti ifade edilmektedir.

Örnekleri çoğaltabiliriz: *bizim milletimiz, sizin milliyetiniz, Türkiye coğrafyası, Mehmet'in uyuğu, Kemal'in köyü, Ayla'nın mahallesi, benim takımım, Yalçın'ın grubu, onun medenî hâli, benim ailem, bizim obamız, sizin soyunuz* gibi.

Bu kelime gruplarını oluşturan ögelerden hangisinin *"tamlayıcı / tamlayan"* konumundaki yardımcı öge, hangisinin *"tamlanan"* konumundaki asıl öge olduğunu anlamak için kelime grubunun söz dizimine değil, ifade ettiği anlama ve ögelerin işlevlerine bakmamız gerekir.

2. Tasnif Sorunu

İsim tamlamalarının hepsini de *"iyelik grubu"* olarak değerlendiremeyiz. Bu yapılar, kuruluş bakımından olduğu gibi, anlam bakımından da kendi içinde alt gruplara ayrılmaktadır. Bazı kelime grupları her ne kadar isim tamlaması görünümünde olsalar da anlam bakımından sıfat tamlaması özelliği göstermektedirler.

Bunlardan bazıları nitelik, bazıları benzerlik belirtmektedir.

a. Nitelik Bildiren Tamlamalar

Bazı isim tamlamalarında ilgi hâlindeki birinci öge, iyelik ekli olan ikinci ögenin niteliğini veya benzerlerinden ayrılan özelliğini belirtmektedir. Bu kelime gruplarındaki *"tamlayan"* dediğimiz ilgi hâlindeki öge, *"tamlanan"* dediğimiz iyelik ekli ögenin sıfat niteliğindedir.

Bu tamlamalar, bir varlığın/kavramın belirgin bir özelliğini veya onu benzerlerinden ayıran farkı bildirmek amacıyla oluşturulmuş kelime gruplarıdır.

Bir varlığın diğerlerinden ayrılan yönünü ve/veya özel durumunu belirtmek için sıfattan başka ögelere de gerek duyulabilir. Çünkü bir varlığın belirtilmek istenen özelliği, bir sıfatla ifade edilecek türden olmayabilir veya düşünülen özelliği karşılayacak bir sıfatımız bulunmayabilir. Örneğin, bir varlığın ait olduğu veya ilgili olduğu başka bir varlığı, bu varlık için önemli bir farklılık ve bu iyelik ilişkisini onun için ayırıcı bir özellik olarak görüyor olabiliriz. *ana yüreği* tamlamasında *"yürek"* sözcüğünün *"ana"* sözcüğü ile olan iyelik ilişkisi onun için ayırıcı bir özellik olarak görülmüştür. Bu tamlamada ilgi hâlindeki öge, iyelik ekli ögenin ayırıcı bir yönünü belirtmektedir. Derin yapıda *"ana"*

²³ Abdullah Ramiz Paşa, 1866:12.

sözcüğü, “*yürek*” kavramının, duygusal inceliğini, hassasiyetini ve ötekilerden farkını belirten bir sıfat görevindedir.

Bir varlığın ötekilerden ayrılan ötekilerden farklı olan yönü her zaman onun büyüklüğü-küçüklüğü, iyiliği-kötülüğü veya ağırlığı-hafifliği değildir. Onun başka bir varlığa ait olması, aynı zamanda onu diğerlerinden ayıran bir özelliktir. Yani bir varlığın başka bir varlığa ait olması, onun kendi cinsinden olan öteki varlıklardan ayrılan en önemli özelliği olabilir. Bir isim tamlamasında ilgi hâlindeki öge, iyelik ekli ögenin ayrıcı bir özelliğini belirtebilir.

“- *İzâfet-i beyâniyye, muzâfın nev'ini ve aslını ya'ni neden yapılmış olduğunu beyan eder. Meselâ dut ağacı, gül kurusu. Bu misâllerde muzâfın nev'i beyan ediliyor. Altun taş, gümüş desti. Bu misâllerde muzâfın aslı beyan ediliyor.*”²⁴

Örneğin, *zeytin yeşili* tamlaması, iyelik sistemi içinde oluşturulmuş bir kelime grubudur. Fakat bu yapı, aitlik-mülkiyet veya mensubiyet değil, yeşil rengin tonunu belirtmektedir. Burada ilgi hâlindeki “*zeytin*” sözcüğü, iyelik ekli ögede belirtilen varlığın (yeşilin) bir tonunu, belirtmek amacıyla kullanılmıştır. Başka bir deyişle, “*zeytin*” sözcüğü, “*yeşil*” sözcüğünün sıfatı konumundadır. Bu durum karşısında “*zeytin*” sözcüğünün isim görevinde kullanıldığını söyleyemeyiz. Aynı zamanda isim olma özelliğini yitirdiğini de söyleyemeyiz. Bu anlam ilişkisine dayanarak isim tamlamalarının her zaman iyelik ifade etmediğini söyleyebiliriz. Bu düşüncenin yeni olmadığını da belirtmek istiyorum: “*İzâfet-i beyâniye tesmiye olunan terkipler terkib-i vasfî sınıfına idhâl edilebilir. Çünkü izâfet-i beyâniye olan ‘çam ağacı’ terkibindeki çam kelimesi ağaç kelimesinin nev' ve cinsini beyan eylediği cihetle sıfat makamında telâkki olunarak bu terkib dahi terkib-i vasfî i'tibâr olunabilir.*”²⁵

Bu tamlamalarda iyelik ekli öge, bir türü simgelediği için, genel anlamlı bir ad durumundadır. Bu bağlamda birinci ögenin fark ve/veya özellik belirtmek niyetiyle kullanılması, bu yapıların doğal bir özelliği olarak görülmelidir: *taş fırın ekmeği, sera domatesi, küp tarhanası, kargo uçağı, tatlı su balığı* gibi.

Örnekler çoğaltılabilir: *fener alayı, anne sevgisi, göz kararı, bulgur pilavı, çimen yeşili, deniz mavisi, çocuk akli, çocuk uykusu, katır inadı, dikiş iğnesi, fabrika işçisi, fikir adamı, gazete anketi, iğne dikışı, inci dizisi, kardeş sevgisi, ölüm döşeği, kız çocuğu, erkek çocuğu, süt kardeşi(süt kardeş), köy düğünü, taş fırın ekmeği, meşe ormanı, hatip edası, hudut köyü, ders kitabı, okuma kitabı, ayva sarısı, deniz mavisi, köy hayatı, kuş sürüsü, yük arabası, kargo uçağı, vatan sevgisi, yazı kalemi, yazı masası, ilk yardım çantası, yıldırım hızı, elektrik direği* gibi.

b. Benzerlik Bildiren Tamlamalar

Bazı isim tamlamaları isim tamlaması veya iyelik grubu görünümünde olmasına rağmen iyelik belirtmemekte, bir varlığın başka bir varlığa benzediğini ifade etmektedir. Eski dil bilgisi kitaplarında bu tür tamlamalara “*izâfet-i teşbihîyye*” denilmiştir: “*86- İzâfet-i teşbihîyye: Terkib-i izâfîyi teşkil eden kelimelerden biri diğerine teşbih olunan terkiplere izâfet-i teşbihîyye denir: ekmek ayvası gibi*”²⁶.

Bu kelime gruplarında tamlamayı oluşturan ögelerden iyelik ekli öge bir varlığı, ilgi hâlindeki öge ise bu varlığın benzediği başka bir varlığı belirtmektedir: *keten helvası, tespîh böceği, fincan böreği, parmak üzümü, ekmek ayvası, sigara böreği, kalkan balığı, tayyare böceği, kol böreği, dülger balığı, deve dikenî, deve kuşu*, gibi.

SONUÇ

“*İsim tamlaması*” terimi ile aitlik, sahiplik, mülkiyet ve/veya mensubiyet anlamlarını özdeşleştirmek, yanlışlara yol açmaktadır. Çünkü iki isim ögesinin oluşturduğu bu kelime gruplarının içinde anlam bakımından sıfat tamlaması özelliği gösteren yapılar da yer almaktadır. Bu grupların bazılarında ilgi hâlindeki öge, bazılarında ise iyelik ekli öge nitelik belirtmektedir. Ayrıca ilgi hâlindeki ögenin iyelik ifade ettiği yapılar da bulunmaktadır.

²⁴ Bedros Zeki, 1310: 7.

²⁵ Hasan Şefik, 1307: 20.

²⁶ Midhat Sadullah, 1910: 43-44.

İsim tamlamaları anlam bakımından da incelenip yeniden gruplandırılmalı ve tamlamayı oluşturan ögeler, söz dizimindeki yerine göre değil, işlevine ve ifade ettiği anlama göre isimlendirilmelidir.

KAYNAKÇA

- Abdullah Râmiz Paşa (1866), *Emsile-i Türkiye*, Hazırlayan: Emir İçhem İdben, TDK Yayınları 1999, Ankara.
- ADALI, Oya (1979), *Türkiye Türkçesindeki Biçimbirimler*, TDK Yayınları, Ankara.
- AĞIRGÖL, Akif ve Cafer Özkan (1989), *Kaynak Dilbilgisi*, İstanbul.
- Ahmet Cevat (1926), *Türkçe Sarf ü Nahv*, Kütüphane-i Hilmi, İstanbul.
- Ahmet Cevat (1931), *Yeni Bir Gramer Metodu Hakkında Lâyiha*, Birinci Cilt, Devlet Matbaası, İstanbul.
- Ahmet Rasim (1306), *Muhtasar Sarf-ı Türkî*, Artin Asaduryan Matbaası, İstanbul.
- AKSAN, Doğan (2000), *Her Yönüyle Dil, Genel Hatlarıyla Anlam Bilimi*, C.II, TDK Yayınları, Ankara.
- AKSAN, Doğan (1978), *Anlambilimi ve Türk Anlambilimi*, DTCF Yayınları, Ankara.
- ATABAY, Neşe, Sevgi Özel ve Ayfer Çam (1981), *Türkiye Türkçesinin Söz Dizimi*, TDK Yayınları, Ankara.
- BANGUOĞLU, Tahsin (1940) *Ana Hatlarla Türk Grameri*, İstanbul.
- BANGUOĞLU, Tahsin (1986), *Türkçenin Grameri*, TDK Yayınları, Ankara.
- BANGUOĞLU, Tahsin (2000), *Türkçenin Grameri*, TDK yayınları, Ankara.
- BEDROS Zeki (1310), *İlâveli Sarf-ı Osmânî*, Artin Asaduryan Matbaası, İstanbul.
- DEMİR, Tufan (2004), *Türkçe Dilbilgisi*, Kurmay Yayınları, Ankara.
- DENY, Jean (1947), *Türk Dili Grameri, Osmanlı Lehçesi*, (Çeviren: Ali Ulvi Elöve), MEB Yayınları, İstanbul.
- EDİSKUN, Haydar (1988), *Yeni Türk Dil Bilgisi*, İnkılap Kitabevi, İstanbul.
- EDİSKUN, Haydar ve Baha Dürder (1991), *Örnek Dilbilgisi*, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- ERCİLASUN, Ahmet Bican (1995), *Türk Gramerinin Sorunları Toplantısı*, TDK Yayınları, Ankara.
- ERGİN, Muharrem (1983), *Türk Dil Bilgisi*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul.
- ERGİN, Muharrem (1998), *Türk Dil Bilgisi*, Bayrak Yayınları, İstanbul.
- GENCAN, Tahir Nejat (1978), *Dilbilgisi, (Lise I, II, II)*, Kanaat Yayınları, İstanbul.
- GENCAN, Tahir Nejat (2001), *Dilbilgisi*, Ayraç Yayınları, Ankara.
- Halit Ziya (1302), *Kavâid-i Lisân-ı Türkî*, Matbaa-yı Osmaniye, İstanbul.
- Hasan Şefik (1307), *Sarf-ı Türkî*, Mahmud Bey Matbaası, Dersaadet.
- HATİBOĞLU, Vecihe (1972), *Türkçenin Sözdizimi*, TDK Yayınları, Ankara.
- HENGİRMEN, Mehmet (1995), *Türkçe Dilbilgisi*, Engin Yayınevi, Ankara.
- İbrahim Nemci (1929), *Türkçe Gramer*, Kanaat Kütüphanesi, İstanbul.
- İbrahim Nemci (1933), *Türkçe Gramer, Birinci Kısım*, Kanaat Kütüphanesi, İstanbul.
- KAHRAMAN, Tahir (1996), *Çağdaş Türkiye Türkçesinin Dilbilgisi*, Ankara.
- KARAHAN, Leyla (1995), *Türkçede Söz Dizimi*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- KARAÖRS, M. Metin (1993), *Türkçenin Söz Dizimi ve Cümle Tahlilleri*, Erciyes Üni. Yay. Kayseri.
- KAYA, Bilgegil (1984) *Türkçe Dilbilgisi*, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- KOÇ, Nurettin (1990), *Yeni Dilbilgisi*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul.
- KORKMAZ, Zeynep (1992), *Gramer Terimleri Sözlüğü*, TDK Yayınları, Ankara.
- KÜKEY, Mazhar (1975), *Türkçenin Sözdizimi*, Kardeş Matbaası, Ankara.
- MAYZEL, S. S. (1957), *Türk Dilinde İzafet*, Çeviren: Abdülkadir İnan, TDAY- *Belleten-1958*, Ankara.
- Mehmet İhsan (1318), *Hülâsâ-yi Lisân-ı Türkî*, Artin Asaduryan Matbaası, Dersaadet.
- Mihri (1304), *Mutavvel Sarf-ı Osmânî*, Matbaa-yı Nişân Berberyan, Dersaadet.

- Mithat Sadullah (1910), *Mükemmel Yeni Sarf ü Nahv-i Osmânî*, İstanbul.
- Mithat Sadullah (1929), *Yeni Türkçe Gramer Dersleri, Birinci Cilt*, İstanbul.
- Necmettin Ahter (1930), *Dil Bilgisi, Birinci Kitap*, İstanbul.
- ONAN, Necmettin Halil (1947), *Dilbilgisi I*, MEB Yayınları, İstanbul.
- ÖZÇELİK, Sadettin ve Münir Erten (2005), *Türkiye Türkçesi Dilbilgisi*, Diyarbakır.
- SAFA, Peyami (1942), *Okul Grameri El Kitabı*, Cumhuriyet Kitabevi, İstanbul.
- SANDER, Midhat Sadullah (1938), *Tatbikath Türkçe Gramer Dersleri*, Kanaat Kitabevi, İstanbul.
- SANDER, Midhat Sadullah (1963), *Türkçe Dilbilgisi Dersleri (Lise I,II,III)*, İstanbul.
- TDK, *Türkçe Sözlük* (2005), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- ÜNAL, Recai (1995), "Türkiye Türkçesinde Ad Tamlamalarına Genel Bir Bakış, Gözlemler, Açıklamalar, Sonuçlar" *Türk Lehçeleri ve Edebiyatları*, Haziran.
- VARDAR, Berke (1988), *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, ABC Kitabevi, İstanbul.
- ZEYNELOV, Ferhat (1993), *Türk Lehçelerinin Karşılaştırmalı Dilbilgisi*, Çeviren: Yusuf Gedikli, Cem Yayınevi, İstanbul.
- ZÜLFİKAR, Hamza (1991), *Terim Sorunları ve Terim Yapma Yolları*, TDK Yayınları, Ankara.
- ZÜLFİKAR, Hamza (1995), "Takısız Ad Tamlaması Sorunu", *Türk Dili*, Sayı 523.